

УДК 378.124:316.6:371.123

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ ВИКЛАДАЧА ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВНЗ

Світлана Вдович

*Львівський науково-практичний центр
професійно-технічної освіти АПН України
вул. Кривоноса, 10, 79008 Львів, Україна*

Визначено сутність поняття “професійна адаптація”, розглянуто особливості професійної адаптації викладача до педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: адаптація, професійна адаптація, педагогічна діяльність, викладач, вищий навчальний заклад.

Проблема адаптації є однією з важливих міждисциплінарних проблем. Її вивчають у різноманітних сферах діяльності людини: біологічній, психологічній, педагогічній, соціальній, економічній, медичній та ін.

Професійна адаптація як предмет наукового аналізу висвітлена у працях К. І. Бодрової, І. І. Бондаренко, В. І. Брудного, О. М. Галуса, Є. Г. Горбачової, Т. Г. Дичева, І. А. Жданова, Е. Ф. Зеєра, Н. Е. Зикової, Е. А. Климова, В. С. Немченко, Н. Г. Ничкало, К. К. Тарасова, Г. І. Шинакової, С. Н. Чистякової, Ю. В. Чуфаровського та ін. Зазначимо, що переважна кількість наукових праць присвячена адаптації студентів до навчальної діяльності в умовах вищих навчальних закладів (Т. В. Алексеєва, І. А. Алівердієва, Д. А. Андреєва, В. Г. Асєєв, В. С. Вікторова, О. М. Галус, С. А. Гапонова, М. Г. Горліченко, Л. К. Гришанов, С. В. Гура, С. Б. Даніяров, К. Г. Делікатний, Н. Д. Добринін, Л. А. Єфімова, Л. В. Зданевич, Ю. С. Колесніков, Д. В. Колесов, В. П. Кондратова, І. Г. Краснов, В. Ю. Кузнецов, П. С. Кузнецов, Г. П. Медведєв, В. М. Павлушенко, О. Б. Плотнікова, Б. Г. Рубін, Л. І. Рувинський, К. О. Сантросян, В. В. Солаженкін, В. Д. Цуркан та ін.). Значну увагу в науковій літературі приділено й адаптації фахівців у процесі трудової діяльності (Я. В. Абсалямова, С. Д. Артемов, В. Г. Асєєв, В. Н. Безносиков, І. І. Бондаренко, М. П. Булякіна, Т. Н. Вершиніна, О. А. Дубасенюк, Е. Н. Камишев, Т. Л. Кончанін, С. М. Кулик, Н. Г. Лукашевич, А. Г. Мороз, А. А. Русалінова, Н. А. Свиридов, Н. В. Черніна, Н. М. Щербакова та ін.). Щораз більше уваги приділяють педагогічному забезпеченню професійної адаптації. Зокрема, загальні проблеми педагогічного забезпечення адаптаційного процесу розглянуто у

працях С. Я. Батишева, А. А. Вайсбурга, Н. В. Кузьміної, А. А. Киверялга, М. І. Махмутова, А. П. Сейтешева, Р. Х. Шакурова, питання безпосередньо педагогічного забезпечення адаптації порушено в дослідженнях А. Ц. Ердинеєва, Д. Д. Наурузбаєва, С. І. Сільверстова, В. П. Шпака, В. С. Штифурака та ін. Проблема професійної адаптації викладача до педагогічної діяльності у ВНЗ, на нашу думку, досліджена недостатньо і потребує детальнішого вивчення.

Мета статті – визначити сутність поняття “професійна адаптація”, розглянути особливості професійної адаптації викладача до педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі.

Професійна адаптація – адаптація людей різних поколінь до самостійної продуктивної трудової діяльності; процес або результат процесу пристосування працівника в початковий період його роботи на конкретному підприємстві до особливостей робочого місця та організації праці на виробництві. Професійній адаптації сприяє належна професійна підготовка людини до виконання певної роботи, професійна придатність до неї, а також відповідальність, кмітливість, самостійність, допомога з боку старших і колег по праці. Професійна адаптація у багатьох випадках є адаптацією до самостійної трудової діяльності [7, с. 179].

О. М. Галус зазначає, що постійним джерелом професійної адаптації особистості є неперервні внутрішні прагнення до професійного розвитку. “Це є не наслідком дії зовнішніх впливів, під якими розуміються незалежні від свідомості та волі особистості зміни її самої і зміни середовища перебування, в якому здійснюється діяльність, а результатом неперервного розвитку особистості” [5, с. 85]. Дослідник пропонує відмінне від традиційного розуміння професійної адаптації, яке ґрунтується на таких положеннях:

1. Принциповою відмінністю адаптації людини від адаптації інших біологічних об’єктів є внутрішнє прагнення людини до розвитку; джерело адаптації людини лежить не поза суб’єктом адаптації, а є його невід’ємною функцією.

2. Дослідження та структурування процесу адаптації доцільне не за традиційно виділеними видами адаптації (біологічна, соціальна, фізична, психологічна тощо), а за об’єктами, суб’єктами та чинниками адаптації; процес адаптації є комплексним і не зводиться до сукупності видових процесів адаптації.

3. Сутність професійної адаптації особистості полягає у забезпеченні процесу і темпів професійного розвитку.

4. Компоненти адаптації також є комплексними і відповідають комплексним професійним потребам.

5. Показником професійної адаптації є рівень наявної та перспективної задоволеності актуалізованих професійних потреб.

Отже, професійна адаптація людини є самостійним процесом, що характеризує професійний розвиток особистості, який не може бути зведений до окремих ситуацій розвитку [5, с. 85–86].

В Енциклопедії сучасної України виділено такі компоненти професійної адаптації: адаптація до загальнокультурних цінностей і норм виробничої професійно-трудової діяльності; оволодіння професійними техніко-технологічними операціями; адаптація до умов та режиму праці на робочому місці; адаптація до специфічних культурних норм, цінностей установи, фірми, корпорації; адаптація до специфічних міжособистісних взаємин у первинній робочій групі [7, с. 179].

Структура процесу професійної адаптації, як зазначає О. М. Галус, охоплює такі основні складові: а) компоненти професійної адаптації, які становлять перший рівень ієрархії; б) чинники, які розкривають структурну і змістовну сутність компонентів і становлять другий рівень композиції в ієрархії; в) актуалізовані потреби та їх задоволення сьогодні та в майбутньому, що становлять третій рівень в ієрархії.

Крім того, вчений виділяє горизонтальну структуру процесу професійної адаптації, яку становлять актуалізовані потреби, компоненти професійної адаптації та їхні чинники, та вертикальну структуру – рівні (освітньо-кваліфікаційні, актуалізованих потреб, професійної адаптації, сформованості потреб у творчій (професійній) самореалізації). Поєднання елементів горизонтальної та вертикальної структур дає можливість вивчити особливості професійної адаптації, зміну компонентів і їхніх чинників на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні, визначити певні рівні актуалізованих потреб, задоволення їх сьогодні та у майбутньому, рівні професійної адаптації та рівні сформованості потреб у творчій (професійній) самореалізації [4, с. 36].

У монографії “Професійна адаптація студентів в умовах ступеневого педагогічного ВНЗ” О. М. Галус виділяє шість компонентів, які характеризуються певними чинниками, причому жоден із чинників не має пріоритету, вони актуалізуються як актуалізація професійних потреб [5, с. 41–50]: енергетичний компонент (чинники: здоровий спосіб життя, характер міжстатевих стосунків); середовищний компонент (чинники: економічний або матеріальний, побутовий); діяльнісний компонент (чинники: навчально-виховний процес, наукова діяльність, контроль знань); соціальний компонент (чинники: міжособистісні стосунки, комунікативна компетентність); професійний компонент (чинники: позитивна професійна мотивація, інтеріоризація зовнішніх позитивних впливів); індивідуально-особистісний компонент (чинники: психологічний, творча самореалізація).

На нашу думку, досліджені вченим компоненти і чинники професійної адаптації студентів актуальні й для викладачів вищої школи.

Професійну адаптацію розглядають в єдності ціннісно-нормативних, діяльнісних, психофізіологічних і соціально-психологічних аспектів, що взаємопов'язані та постійно взаємодіють. З огляду на це визначено чотири головні етапи адаптації людини до професійно-трудової діяльності [7]. Перший етап передбачає формування базового психофізіологічного, морального й інтелектуального потенціалу, необхідного для ефективної професійної трудової діяльності; профорієнтацію учнів, молоді; допрофесійну підготовку. Другий етап охоплює пошук найприйнятніших робочих місць відповідно до особистісного трудового потенціалу та кон'юнктури на ринку праці; професійний відбір підприємствами претендентів на певні робочі місця; укладання трудової угоди, що регламентує умови праці на першому робочому місці. На третьому етапі здійснюється входження в колектив, пристосування до режиму та організації праці, соціально-психологічних взаємин у робочій групі; оволодіння професійними навичками, характерними для певної установи; інтеріоризація основних культурних цінностей і норм організації. Четвертий етап передбачає горизонтальну та вертикальну мобільність у середині підприємства, між підприємствами та між професіями; входження адаптанта в систему безперервного професійного зростання та професійно-трудової творчості.

На ефективність професійної адаптації, її тривалість на кожному етапі життєдіяльності людини впливають соціально-економічні та соціокультурні чинники, зокрема культурні цінності, нормативно-правова база, науково-методичне забезпечення, кон'юнктура ринку праці, кадрова політика підприємств і закладів. Усі компоненти цієї системи впливають на родину та на особу адаптанта, від активності й рівня підготовленості якого до професійної діяльності, від його психологічної готовності до праці в нових умовах залежить ефективність професійної адаптації [7]. Неперервна творча взаємодія всіх суб'єктів педагогічного процесу професійної адаптації сприятиме професійній самореалізації молодого викладача.

Я. В. Абсалямова на основі комплексного підходу в логічній структурі профадаптації педагога виділяє соціально-психологічний, теоретичний (дидактичний) та практичний (методичний) аспекти. Отже, професійна адаптація молодого викладача ВНЗ є комплексом соціально-психологічної та виробничо-технологічної адаптації як дидактичного і методичного вдосконалення педагога у процесі післядипломної освіти та самоосвіти [1].

Соціально-психологічний аспект профадаптації пов'язаний із входженням особистості викладача у професійну діяльність, засвоєнням взаємин із колегами і студентами та системи роботи колективу, виробленням відповідних форм мислення та поведінки, формуванням професійно

важливих особистісних рис, що значною мірою залежить від такого чинника, як колектив.

Теоретичний аспект пов'язаний з усвідомленням педагогом сутності навчально-виховного процесу у ВНЗ, поглибленням знань із предмета, який викладається, засвоєнням теорії педагогіки вищої школи, певних положень психології та методики, необхідних для розробки курсу предмета та його реалізації.

Практичний аспект пов'язаний з оволодінням формами та методами викладання предмета студентам, засвоєнням виконання навчальної, виховної, розвивальної функцій у навчально-виховному процесі. Головним чинником впливу на дидактичну та методичну адаптацію є післядипломна освіта та самоосвіта як структурні складові освітньої системи, що мають забезпечити форми та методи дієвої допомоги молодим викладачам в оволодінні специфікою нової для них професійної діяльності [1].

Професійна адаптація молодого педагога до педагогічної діяльності у ВНЗ сприяє його поступовому формуванню та вдосконаленню як фахівця, тобто його професіоналізму.

Професіоналізм педагогічної діяльності молодого викладача ВНЗ передбачає високий рівень знань (методичних, педагогічних, психологічних, спеціальних), толерантність у спілкуванні (перцептивні, соціально-комунікативні, соціально-психологічні вміння та володіння формами педагогічного впливу), прагнення до самовдосконалення (розуміння необхідності професійного зростання та практичні дії, спрямовані на досягнення вищого фахового рівня). Головним чинником впливу на розвиток професіоналізму молодих викладачів є саме система їхньої освіти адаптаційного періоду [1].

Я. В. Абсаямова, досліджуючи професійну адаптацію молодих викладачів іноземної мови до роботи у вищих технічних навчальних закладах, пропонує теоретичну рівневу модель системи освіти, яка має сприяти продуктивному становленню їхнього професіоналізму протягом періоду профадаптації [1]. На нашу думку, ця модель актуальна для будь-якого молодого викладача вищої школи.

Перший рівень запропонованої моделі відповідає початковому етапу профадаптації, на якому змістом освіти молодих викладачів є базові професійні знання (предметні, методичні, психологічні, педагогічні, технологічні, загальнокультурні) та вміння, що становлять основу для подальшого розвитку окремих фахових умінь, навичок, здібностей. Реалізація цього змістового насичення забезпечується для молодих викладачів ВНЗ "Школою молодого викладача" на кафедрі за місцем роботи через різні форми науково-методичної роботи у контексті підвищення кваліфікації та самоосвіту.

Змістовим насиченням другого рівня, який відповідає другому адаптаційному етапу, є поповнення базових знань і розвиток умінь, навичок, здібностей, необхідних у професійній діяльності молодих викладачів, що реалізується різними формами науково-методичної роботи: стажуванням, наставництвом, самоосвітою, відкритими заняттями і взаємовідвідуванням занять, діловими іграми, лекціями-консультаціями, доповідями, практичними заняттями, презентацією та обговоренням наукової літератури і періодичних видань, семінарами.

Щодо третього рівня моделі освіти, то на етапі повної адаптованості змістом освіти молодих викладачів є продукування нових професійних знань, розвиток фахових умінь, навичок, творчості. Реалізацію змісту на цьому етапі забезпечують різні форми науково-методичної роботи (відкриті заняття та взаємовідвідування занять, презентація та обговорення наукової літератури і періодичних видань, ділові ігри, лекції-консультації, доповіді, семінари, науково-практичні конференції), а також педагогічне стажування в інших вищих навчальних закладах і самоосвіта [1].

Важливим показником ефективності професійної адаптації молодих викладачів вищої школи є їхня професійна готовність до педагогічної діяльності. Р. В. Ваврик визначає такі принципи розвитку професійної готовності до педагогічної діяльності: індивідуалізації та диференціації формування професійної готовності; професійної спрямованості цілісного навчального процесу на здобуття фахових знань; єдності наукової та навчальної діяльності; активної спрямованості на оволодіння вітчизняним і світовим науково-педагогічним досвідом; загальнокультурного розвитку; неперервності та наступності; залучення в інноваційну діяльність; гуманістичної спрямованості педагогічної діяльності; єдності системного й особистісно-діяльнісного підходів у формуванні його особистості; педагогічного самовдосконалення; продуктивності та ін. [2, с. 227].

Перелічені принципи актуальні для професійної адаптації викладачів у процесі педагогічної діяльності у ВНЗ, а їх дотримання сприятиме ефективності навчально-виховного процесу та подальшій творчій самореалізації.

Дослідники акцентують на необхідності у навчально-виховному процесі, зокрема у ВНЗ, педагогічного супроводу професійної адаптації, до головних функцій якого відносять: пізнавальну, яка є джерелом знань у всіх сферах життєдіяльності та культури; емоційно-ціннісну, що дає змогу студентам вибрати і закріпити основні цінності та смисли життя і є джерелом емоційних переживань, сприяє оволодінню відповідним духовним і професійним досвідом; функцію самовизначення – соціального, життєвого, професійного, особистісного; духовно-практичну – з метою оволодіння багатоманітним досвідом практичної діяльності та соціально значущої

поведінки; комунікативну, яка формує навички спілкування і побудови взаємин із людьми різноманітних вікових і соціальних груп населення; функцію соціалізації, яка охоплює виховання у соціальному просторі з допомогою створення умов, що дають можливість йому брати участь у різноманітних видах діяльності та відносин [3, с. 27].

Педагогічний супровід (підтримка, допомога, забезпечення і захист) необхідний суб'єктові навчання не лише для професійної адаптації, але і для вибору оптимальних рішень у різноманітних ситуаціях, пов'язаних з особистісним, життєвим і професійним самовизначенням. Педагогічний захист необхідний і для фізичного, психологічного і морально-ціннісного забезпечення безпеки студентів у освітньому процесі, створення матеріальних та інших умов їхньої успішної професійної адаптації в майбутньому.

Г. П. Васянович розглядає такі види педагогічного супроводу: індивідуальний, груповий, соціальний.

Індивідуальний супровід здійснюється переважно у сфері особистісної адаптації шляхом набуття досвіду емоційно-ціннісних відносин, що для педагога означає вияв труднощів і проблем студента, визначення індивідуальних способів допомоги, залучення кожного в роботу щодо самопізнання відповідно до Я-концепції, розв'язання внутрішньо-особистісних суперечностей у прогнозуванні індивідуальної траєкторії особистісного розвитку.

Груповий супровід професійної адаптації студентів реалізується в ситуації взаємодії індивіда з іншими, яка здійснюється в сім'ї, групі неформального спілкування і в освітній установі. Супровід у цій ситуації передбачає діагностику й узгодження впливів на кожну групу, формування сприятливого психологічного клімату й міжособистісного спілкування, активність рефератних груп і колективів за участю в соціально значущих видах діяльності, корекцію внутрішньогрупових відносин, залучення особистості в життєдіяльність цих груп і колективів, допомогу в розв'язанні сімейних проблем і подоланні конфліктів, що виникають.

Соціальний супровід здійснюється із взяттям до уваги того, що особистість є членом спільноти, стосовно якої педагогічний супровід полягає в тому, щоб студент успішно адаптувався до умов сучасного суспільства, активно залучався в його життєдіяльність [3, с. 25–26].

Є. В. Єгорова акцентує на необхідності психологічного супроводу становлення особистості фахівця на всіх стадіях професійного розвитку, який має створювати умови для продуктивного вирішення центральних завдань кожного вікового етапу, оскільки це забезпечить перетворення студента з об'єкта педагогічного впливу в суб'єкт професійної освіти, а отже, забезпечить професійний розвиток особистості на всіх етапах життєвого

шляху. Такими завданнями в юнацькому віці є розвиток самосвідомості, формування світогляду, визначення життєвої позиції. Усе це активізує процеси особистісного самовизначення і самопізнання, проектування себе у професії та створює умови для найповнішого виявлення можливостей особистості, для подальшого її зростання та самовдосконалення [6, с. 104].

Отже, професійна адаптація молодого викладача до педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах є важливим етапом його становлення як фахівця, сприяє творчій самореалізації та самовдосконаленню особистості. До подальших напрямів дослідження вважаємо за доцільне віднести аналіз компонентів та чинників професійної адаптації молодих викладачів ВНЗ до педагогічної діяльності.

-
1. *Абсаямова Я. В.* Професійна адаптація молодих викладачів іноземної мови до роботи у вищих технічних навчальних закладах: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут вищої освіти АПН України. К., 2005.
  2. *Ваврик Р. В.* Професійна адаптація молодих викладачів до роботи у вищих військових навчальних закладах // Теоретичні основи професійної адаптації: Зб. наук. пр. / За ред. Г. П. Васяновича. Львів, 2007. С. 219–242.
  3. *Васянович Г. П.* Методологічні аспекти професійної адаптації учнівської молоді у ПТНЗ // Теоретичні основи професійної адаптації: Зб. наук. пр. / За ред. Г. П. Васяновича. Львів, 2007. С. 11–29.
  4. *Галус О. М.* Професійна адаптація особистості: концептуальні підходи, структура й основні характеристики // Теоретичні основи професійної адаптації: Зб. наук. пр. / За ред. Г. П. Васяновича. Львів, 2007. С. 30–51.
  5. *Галус О. М.* Професійна адаптація студентів в умовах ступеневого педагогічного ВНЗ: Монографія. Хмельницький, 2007.
  6. *Єгорова Є.* Психологічні проблеми розвитку особистості у процесі набуття професії // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2007. № 3. С. 99–105.
  7. *Ничкало Н. Г.* Професійна адаптація // Енциклопедія Сучасної України. К., 2001. Т. 1. С. 179–180.

**PROFESSIONAL ADAPTATION OF HIGHER SCHOOL TEACHER TO
EDUCATION ACTIVITY****Svitlana Vdovych**

*L'viv Scientific and Practical Center of Professional and Technical Education of
the Academy of Pedagogical Science in Ukraine
Kryvonos Str., 10, UA -79008 L'viv, Ukraine*

The author of the article defines the essence of the notion “professional adaptation” and considers the peculiarities of higher school teacher’s professional adaptation to the education activity in higher education establishments.

Key words: adaptation, professional adaptation, higher school teacher, higher education establishment.

**ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ К
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ****Светлана Вдович**

*Львовський науково-практичний центр професійно-технічного
освіти АПН України
ул. Кривоноса, 10, 79008 Львів, Україна*

Определена сущность понятия “профессиональная адаптация”, рассмотрены особенности профессиональной адаптации преподавателя к педагогической деятельности в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: адаптация, профессиональная адаптация, педагогическая деятельность, преподаватель, высшее учебное заведение.

Стаття надійшла до редколегії 11.06.2008

Прийнята до друку 09.10.2008